

Værre er Nachspielet. Sneum har ikke kunnet få nogen eksperter til at drøfte, endsige verificere hans tydning. Fra øverste arkæologiske myndighed i riget har man nægtet overhovedet at tage stilling med den begrundelse, at det drejede sig om et religionshistorisk emne. Det er meget uheldigt, da der på forlag og i stipendieudvalg synes at herske den opfattelse, at det må være rigsantikvaren, der skal afgøre sagen. Det bliver derfor nærmest økonomisk umuligt for Sneum at gå videre med sine vigtige studier.

På Religionshistorisk Institut gik det ikke bedre. Dettets ekspert i indiske religioner erklærede, at han ikke havde begreb om symboler og billeder. Han ville derfor intet have med guldhornenes tydning at gøre. De er, da den arkæologiske forskerkreds ikke har villet stimulere nogen offentlig debat, åbenbart fortsat at betragte som et tabuområde, som arkæologerne vogter med alle midler. Også Jorn blev jo i sin tid »bortvist«, da han ville arbejde med gamle nordiske symboler.

Den lære, man kan drage, er klar og deprimerende. Skomager, bliv ved din læst. Hold dig til din snævre ekspertise og prøv aldrig at sprænge din erkendelses grænser ved at inddrage nye fagområder. Arbejd aldrig ud fra et altomfattende vitalt helhedssyn. Brug aldrig den skaberkraft eller enteleki, som Aristoteles kaldte den, der i dag næsten er ukendt, men som stimulerede mange romantikere foruden folk som Henri Bergson, Heisenberg og Bohr. Hvad kommer den skaberkraft og den helhedstolkning os ved.

Leo Tandrup

Erland Porsmose: *Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca. 1700 til ca. 1000 e.Kr. fødsel. I-II.* (Odense Universitetsforlag, 1981). 550 s., 146,50 kr.

Erland Porsmose og Torben Grøngaard Jeppesen arbejdede i årene 1975-79 med et forskningsprojekt om landsbyens opståen og udvikling på Fyn. Epokegørende og allerede nærmest berømt er deres påvisning af, at ingen af 16 undersøgte middelalderlandsbyer arkæologisk kan føres længere tilbage end til 10.-11. århundrede til trods for, at navnene på halvdelen af dem må være ældre end vikingetiden. Allerede 1977 kom deres første rapporter herom, og i 1981 udsendte Grøngaard Jeppesen den videnskabelige publikation »Middelalderlandsbyens opståen«. Erland Porsmoses undersøgelse af den videre bebyggelsesudvikling op til Christian V's matrikel byder ikke og kan ikke byde på lignende revolutionerende opdagelser. Undersøgelsen bygger på det skriftlige kildemateriale, og det er for fynsk middelalder ringe, mens det om det 17. århundrede omvendt gælder, at det rigelige kildemateriale for længst har givet forskningen nogenlunde fast grund under fødderne, så meget mere som de fleste bebyggelseshistoriske og lignende undersøgelser ikke kun har relevans for en enkelt landsdel. Det er imidlertid afhandlingens store fortjeneste, at den behandler et så omfattende område som Fyn og over så langt et tidsrum. Det er ikke gjort før.

Porsmose begynder, logisk, bagfra med det kendte og sikre. Udgangspunktet er for så vidt udskiftningskortene o. 1800, men fra 1680'erne til udskiftningstiden skete der kun små og få ændringer i bebyggelse og landskab, så små, at flere forskere i de senere år har

kunnet indtegne opmålingsoplysninger fra matriklens såkaldte markbøger på de tilsvarende udskiftningskort. Det praktiske udgangspunkt for Porsmoses retrospektive bebyggelseshistorie bliver da Christian V's matrikel med dens data om Fyns og Tåsinges 174 (173) landsogne dyrket under 115 hovedgårde og 6982 bøndergårde foruden en del huse, med bøndergårdene fordelt på 551 landsbyer, 332 »enkeltgårde« og 46 møllegårde. For alle brugene kendes, som det vil vides fra Henrik Pedersens tabelværk (1928), det dyrkede areal beregnet i tønder land og værdien vurderet i tønder hartkorn. Det er således et stort materiale, der står til forskerens rådighed, men siden Henrik Pedersen nørklede med tallene for endog hele kongeriget, er lommeregneren heldigvis opfundet og – afgørende for foreliggende arbejde – har lektor Stendal Pedersen ved Odense Universitet EDB-udskrevet de fleste af oplysningerne i matriklens fynske modelbøger fra 1684. Modelbøgerne udgør medlemledet mellem markbøgerne fra 1682, hvori hver bys agre blev opmålt, og afkastet af eng, overdrev og skov angivet, og selve matriklen fra 1688. De oplyser hvert jordbrugs indehaver og ejer, dets agerjordsareal, dets fordeling på bonitetsklasser, høhøsten i vangejorden, rotationssystemet og omfanget af enghø og overdrevsgræsning; endelig er det hele omregnet til, dvs. værdisat i hartkorn. Mens markbøgerne kun er praktisk anvendelige til studium af udvalgte mindre områder, og selve matriklen blot er et hartkornsregister, kan modelbøgerne bruges til mange statistiske formål. Dog mangler oplysning om herreders og sognes totalareal, fordi markbøgerne kun opmålte agerjorden. Porsmose bruger her A.F. Bergsøes »Den danske Stats Statistik« fra 1844, som bygger på udskiftningskortene, hvorved han undgår

moderne grænseændringer omkring købstæder og nyere landvindinger. Herefter kan der laves statistik: nærvæd 70 tabeller og kort alene til bebyggelsessituationen på matriklens tid. Til gårdtal mv. bruges Henrik Pedersens tabelværk, til hartkornsansættelsen etc. Stendal Pedersens udskrifter.

Målegrundlaget for den statistiske beskrivelse er de 13 herreder (de nuværende 12 plus Hindsholm) eller, oftest, de 173 sogne. Som eksempel kan tages den første, vigtige udregning, bebyggelsestæthed målt i antal gårde pr. 1000 td. land (s. 61). For Fyn som helhed var tallet 13.3 gårde, variationen mellem herrederne var ikke særlig stor, fra 11.7 for Odense hd. til 16.4 for Skam hd., og ikke mindre end 6 af de 13 herreder havde mellem 13.0 og 13.8 gårde pr. 1000 td. land. Sognene varierede naturligvis mere, men 99 af de 173 sogne lå dog mellem 11.5 og 16.5 (s. 64). Interessant bliver det, når sognetallene sættes på kort (s. 65). Med fire velvalgte og tydelige signaturer, som bruges på alle tilsvarende kort bogen igennem, angives den varierende bebyggelsestæthed, og det ses, at de tætbyggede sogne – uden respekt for herredsgrenser – dækkede den nordfynske slette (ekskl. visse kystsogne) nord for linien Gamborg fjord-Odense-Kerteminde, og at endvidere de sydøstfynske kystsogne inkl. Tåsinge samt sognene langs Vindinge å hørte til samme kategori.

Undersøgelsen af bebyggelsen 1682 er i øvrigt formet som følger: Først analyseres bebyggelsestæthed, som nævnt antal gårde, endvidere antal huse med og uden jord. Dernæst »bebyggelsesstrukturen«, dvs. bøndergårdenes størrelse, som viser sig at være beskeden i de højereliggende, mere bakkede områder på Sydøstfyn og omkring Vissenbjerg, men anselig især i den nordlige, nedre del af Odense å-

bassinet, hvor gårdtætheden derimod var moderat (kortene s. 79-81). Det topografiske mønster fra de to faktorer tillader derpå forfatteren at inddele i tre kulturgeografiske zoner: 1) Kystområdet med oftest tæt bebyggelse, herunder mange huse, og moderat gårdstørrelse. 2) Skovområderne med tynd bebyggelse og moderat gårdstørrelse. 3) Sletteområdet med gennemgående store gårde, men varierende bebyggelsestæthed (s. 83). Forskellen mellem de tre zoner er betinget af forskel i ressourcer, jo bedre jord, jo større udnyttelse; de mange huse i kystzonen kan forklares ved alternative ressourcer (fiskeri). Men omfanget og arten af ressourcer er, som Porsmose konstaterer, ikke en tilstrækkelig forklaring, dertil er bebyggelsesvariationerne inden for de tre zoner for store (s. 91). Bebyggelsen styredes også af andre faktorer, dels af »afsætningen« af overskudsproduktionen (merproduktet) – i hovedgårdssognene var bøndergårdene relativt få og små, omkring købstæderne store – dels af historiske forhold, tidligere produktionsstrukturer (s. 84 og 157-59).

Bogens andet tyngdepunkt er analysen af bebyggelsesudviklingen 1682 til ca. 1500. Det vigtigste kildemateriale udgøres af 1664-matriklen, præsteindberetningerne til Ole Worm fra Vends hd. 1623-24, skattemandtallet for Odense hd. 1610 og for Vends hd. 1606, præsteindberetninger om degnernes indtægter 1572 (de såkaldte herredsboøger) samt det nordfynske skattemandtallet fra 1511. Det klare resultat, når gårdtallene i disse kilder sammenlignes, hvadenten på herreds- og sognebasis eller, hvor kilderne tillader det, på basis af ejerlav, er stabilitet. En vækst i gårdtallet i skovprægede områder og i visse kystogne modsvarede af inddragelse af bondegårdsjord under hovedgårdene. Det er en interes-

sant konstatering, at de to processer oftest skete i de samme områder, et forhold der hænger sammen med, at hovedgårdene med forkærlighed placerede sig i områder, som ikke var totalt domineret af agerbrug, men til gengæld udstyret med alternative ressourcer i form af eng, skov og græsningsarealer.

Til bedømmelse af bøndergårdenes størrelsesudvikling dur skattemandtallet og præsteindberetninger ikke. Porsmose inddrager for reformationstiden derfor jordebogsmaterialet. Med udeladelse af selvejerne og af fæstegårde, hvis egentlige landgilde, skylden, faldt i penge, fremfindes jordebogsafgifterne for 1044 gårde (ca. 15% af Fyns gårdtal) og sammenlignes med landgildematriklen 1664 og modelbøgerne 1684. Der konkluderes, at også gårdstørrelsesstrukturen var stabil 1500-1684. Porsmose medgiver dog, at der på reformationstiden var påfaldende mange gårde på kun 3 td. htk. (s. 286ff).

Med rette stiller forfatteren herefter spørgsmålet (s. 274 og 291): Hvorfor denne stivhed i gårdbrugssystemet, samtidig med at antallet af huse, ifølge kilderne, var i voldsom stigning? Hvor hustallet på reformationstiden blot beløb sig til 5% af gårdtallet (s. 283), var det ifølge Christian V's matrikel på 40% (s. 61). Selv om noget af denne stigning kan skyldes en ualmindelig dårlig registrering i de ældre kilder, er jeg enig med Porsmose i, at ekspansionen i hustallet må forudsætte en betydelig befolkningsvækst. Interessant er hans fremhævelse af, at præstegårdene perioden igennem besad langt flest huse, idet disse udgjorde præsternes ugedagstjenere.

Porsmose besvarer for så vidt ikke det rejste spørgsmål. Han diskuterer kort muligheden af en intensivering af agerbrugsproduktionen som en forkla-

ring på hustallets stigning, men må samtidig konstatere, at sletteområdet ifølge præsteindberetningerne af 1690 var overudnyttet og manglede eng og skov og dermed kreaturer og gødning, og at dette forhold næppe var nyt, også fordi intet tyder på en udvidelse af det dyrkede areal dér, så langt tilbage præsteindberetningerne rækker (1550'erne). Med hensyn til gårdstørrelserne vises det, at vel blev mange byer egaliserede (især i hovedgårdssognene) mellem Reformationen og 1664, omkring 100 ud af 551 (s. 346-60), men vist oftest således, at gårdtallet bevarede uændret. At den antagne befolkningvækst ikke påvirkede gårdtallet, forklares s. 327 tentativt med, at stigningen i hoveriet gjorde det hensigtsmæssigt at opretholde en ordentlig størrelse for de hoveriydende gårde, som jo lagde både redskaber og trækdyr til, og med at skattebyrden ramte de mindre gårde relativt hårdt. Disse forklaringer har givetvis meget for sig, og det er synd, at Porsmose ikke har turdet tage dem med i det konkluderende afsnit s. 360ff.

Afsnittet om den middelalderlige udvikling er, med det svage kildemateriale, nødvendigvis tyndt. Materialet fremlægges: gårdtal, størrelsesfordeling mellem gårdene, landgildens højde, alle tre forhold ændredes lidet efter 1425 eller 1450. Den fra andre landsdele så velkendte højmiddelalderlige gårdstruktur med bryder, landboer og gårdsæder fandtes også på Fyn, men materialet er hverken stort eller særlig godt. Det kan dog ses, at systemet forsvandt efter 1400. Interessantest er det naturligvis, hvordan Porsmose får knyttet forbindelsen tilbage til hans og Grøngaard Jeppesens arkæologiske opdagelser. Han fremhæver, at hvor jernalderens landsbyer oftest kun forblev et par hundrede år på samme sted, har bebyggelsen siden slutningen

af vikingetiden været stedfast. Når den ældre middelalder samtidig betød etableringen af den feudale statsdannelse og af talrige købstæder, må der have været tale om en agrarrevolution med indførelse af nye driftssystemer (landsbyfællesskab, vangebrug) kombineret med en stærk torpudflytning, og i sammenhæng hermed vel en vækst i bebyggelsen. I det 13.-14. århundrede forsvandt en del af torperne igen, evt. i forbindelse med justeringer af vangebruget og agersystemerne. I senmiddelalderen forsvandt dertil ligeså mange eller flere som en effekt af agrarkrisen.

Bogen er ikke nemt læst. Det skyldes først og fremmest den overvældende stofmængde og idérigdom (som mit referat ikke har kunnet gengive). På den anden side gør forfatteren for lidt for at hjælpe læseren. Såvel i kapitlet om bebyggelsen i 1680'erne som (især) i det om 1682-1500 gælder, at mens han velopløst forfølger sin lange argumentationskæde (med adskillige sidespring), taber læseren med mellemrum tråden. Der er for få resumerende bemærkninger, og (kryds)henvisninger findes overhovedet ikke. Et irritationsmoment er det, at kortene ikke angiver herredsgrænserne, idet herrederne i tabellerne er det faste inddelingsgrundlag.

Der er mange tal i bogen, næsten altid som procenttal. Nogle steder kunne man ønske, at vi også fik de absolutte tal eller de konkrete, lokale oplysninger. Kortet s. 97 inddeler sognene i fire grupper efter det dyrkede areals størrelse i 1682. 44 sogne havde 57-81% agerjord. 81% er en fantastisk høj procent, men man skal have fat i både Henrik Pedersen og A.F. Bergsøe for at se, at det drejer sig om et enkelt sogn (Melby), mens de næste 3-4 sogne lå på 70-74%. Tabellen s. 127f. oplyser bl.a. den procentdel af byerne, der lå

nærmere en udensogns kirke end deres egen kirke, det meget interessante hovedresultat er et tal så lavt som 14% (ikke 19 som der står!). Temmelig uinteressant er derimod herredsvariationerne, Hindsholm var nede på 8%, men vi får ikke at vide, at det betyder én by, og at Hindsholm bestod af en lang halvø med blot 13 byer, hvoraf de 5 var kirkebyer. På s. 174 haves en lignende tabel, her fordelt efter stednavnetyper, som viser, at kun ganske få procent af byerne med de ældste navne lå nærmere en nabokirke end egen sognekirke (næsten halvdelen af dem var selv sognebyer). Af um-byerne lå 25% dog nærmest en nabokirke, men for én gangs skyld får vi også de absolutte tal: der var kun 4 um-byer på Fyn! Til sidst i denne forbindelse et suk over den rolle, Middelfart sogn med én hovedgård og én bondegård kommer til at spille, f.eks. på kortet s. 79, hvor den ene lille bondegård får undergrænsen for bondegårdens gennemsnitlige hartkorn, opgjort sognevis, til at gå ned på 1,2 td. htk.! Noget andet er: hvorfor er i øvrigt den til sognet hørende ø Fænøs 4 gårde ikke medtaget, og øen heller ikke indtegnet på kortene, når dens areal, f.eks. s. 64, medregnes?

Visse af de statistiske oplysninger, bogen bringer, virker ikke ordentlig gennemtænkt. Det gælder oplysningen på s. 121 om, at en hovedgård på Sjælland var næsten 10 gange så stor som en bondegård sammesteds. Det ville her have været rimeligt at fratække kronens hovedgårde, blot 21 i tal, men i snit så store som 16 bøndergårde; hermed bliver de resterende, adelige, 130 hovedgårde blot 8,5 gange en bondegård. På s. 146-51 måles landsbyernes egaliseringsgrad. Hvis alle en landsbys gårde falder inden for et interval på 3 td. htk., betragtes byen som 100% egaliseret. Med dette udgangspunkt laves diagram og kort over de fynske landsbyers

egaliseringsgrad, idet Porsmose som egaliserede endvidere medregner 21 byer, hvor gårdene var delt i klasser på hele, halve og kvarte. Det værdiløse resultat bliver, at 42% af byerne var 75-100% egaliserede. Først bagefter bringer Porsmose alle de fornuftige og nødvendige forbehold, eksempelvis at gårdene i skovbygden omkring Vissebjerg var så små, at de fleste automatisk faldt inden for det valgte 3 tønder hartkorns interval.

Når jeg har fremdraget disse eksempler, skal det forstås som et memento om, at vi ikke må lade os fascinere så meget af regnemaskinerne, at vi blot lader dem udspy tal. Det afgørende er og bliver argumenternes lodighed. Bemærkningen er dog ikke specielt ment som en kritik af nærværende bog. Den udgør en imponerende arbejdsindsats, er baseret på omfattende viden, udviser stor idérigdom og giver en lang række resultater og bekræftelser på tidligere formodninger. Den er hermed et meget vigtigt bidrag til bebyggelsehistorien, mens det turde være en mere tvivlsom påstand, når forlaget hævder, at den henvender sig til lokalhistorisk interesserede.

Erik Ulsig

Carsten Breengaard: *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*. (G.E.C. Gad, 1982). 341 s. + 24 ill.

Breengaards bog har disputatsgenrens klassiske dyder: Den bæres af en klar tese. Denne tese fremsættes i opposition til en ærværdig tidligere tese, til-